

KAPITOLA I.

USÍDLENÍ BARBARŮ

(5.–7. STOLETÍ)

Středověká západní Evropa se zrodila na troskách římského světa. Našla v něm oporu a zároveň i handicap. Řím byl její živnou půdou i ochromením.

Řím středověké Evropě především odkázal dramatickou alternativu, kterou symbolicky vyjadřuje legenda o jeho původu: uzavřený Řím hradebního pásu (*pomerium*) a ohrazeného prostoru (*templum*), vítězí nad Římem bez hranic, bez hradeb, jež marně naznačoval nešťastný Remus.

Římské dějiny, založené Romulem ve znamení uzavřenosti, jsou i ve svých úspěších pouze dějinami velkolepého ohrazení. Město kolem sebe shromažďuje prostor rozšiřovaný výboji, až je vytvořen obvod optimální z hlediska obrany, jež se Římu v 1. století podaří uzavřít opevněnou hranicí (*limes*), skutečnou Čínskou zdí západního světa. Uvnitř těchto hradeb vykořisťuje, ale netvoří: žádné technické novoty od helénistických dob, hospodářství živé plněním, jemuž vítězné války dodávají otrockou pracovní sílu a drahé kovy pocházející z nahromaděných pokladů Východu. Vyniká v tradičních dovednostech: válka – vždy obranná, i když vypadá jako dobovačná; právo založené na soustavě precedenčních případů a chránící proti novotám; smysl pro stát, zajišťující stabilitu institucí; architektura, výhradně umění stavět příbytky.

Toto veledílo strnulosti, jímž římská civilizace byla, je v druhé polovině 2. století napadeno rozrušujícími silami destrukce a obnovy.

Velká krize ve 3. století budovu podkopává. Jednota římského světa se narušuje: srdce, Řím a Itálie, kornatí a nedodává už krev údům, které se pokoušejí žít vlastním životem: provincie se osamostatňují, pak se dávají na výboj. Hispánci, Galové, Orientálci zaplavují senát. Císaři Traianus a Hadrianus jsou původem z Hispánie, Antoninus pochází z Galie; za dynastie Severovců jsou císaři Afričané, císařovny Syřanky. Edikt Caracallův přiznává roku 212 římské domovské právo všem obyvatelům impéria. Stejně jako úspěch romanizace značí tento vzestup provincií nárůst odstředivých sil. Středověká západní Evropa zdědí dilema tohoto zápasu: jednota, nebo rozmanitost, křesťanský svět, nebo národy?

Podstatnější ztráta rovnováhy: západní Evropa ztrácí svou ekonomickou substanci ve prospěch Východu. Zlato, jímž se platí dovoz přepychového zboží, uniká na Východ, který vyrábí a prodává a jehož obchodníci, Židé, Syřané, získávají monopol na velký obchod. Západoevropská města chudnou, východní metropole vzkvétají.

Založení Konstantinopole, Nového Říma, Konstantinem (324–330) ztělesňuje tuto gravitaci římského světa k Východu. Toto rozštěpení poznamená též středověký svět: snahy o jednotu mezi Západem a Východem neodolají vývoji, který je napříště protichůdný. V realitě 4. století je vepsáno schisma. Byzanc bude pokračovatelkou Říma a pod maskou prosperity a lesku bude za svými hradbami pokračovat v římské agónii až do roku 1453. Zchudlá, zbarbarizovaná západní Evropa bude muset znovu projít obdobím rozkvetu, který jí na konci středověku otevře cesty do celého světa.

Ještě vážnější věc: římská pevnost, z níž odcházely legie, aby získaly zajatce a kořist, je sama obležena a brzy i dobyta. Poslední velká vítězná válka se datuje z dob Traianových a zlato Dáků po r. 107 je poslední velkou živinou římské prosperity. K vnější vyčerpanosti se přidává vnitřní stagnace a nejprve demografická krize, která vyhrocuje nedostatek otrocké pracovní síly. Ve 2. století Marcus Aurelius zadržít útok barbarů na Dunaji, kde roku 180 umírá, ve 3. století dochází k celkovému útoku na hranice římské *limes*, která se spíše než vojenskými úspěchy ilyrských císařů na konci století a jejich následovníků uklidňuje při oddechu, který nastává, když jsou jako *foederati*, spojenci, přijímáni barbari, kteří vstupují do armády nebo se usazují na vnitřních okrajích říše: první náznaky splynutí charakteristického pro středověk.

Císaři se domnívají, že odvrátí svůj osud, když se zřeknou ochranných božstev, která zklamala, a přijmou nového Boha křesťanů. Konstantinovská obnova jako by ospravedlňovala všechny naděje: pod ochranou Kristovou jako by se vracel blahobyt a mír. Jde jen o krátký oddech. A křesťanství je špatným spojencem – Říma. Římské struktury jsou pro církve pouze rámcem, jemuž se přizpůsobuje, základem, o který se opírá, nástrojem, jímž se upevňuje. Jako náboženství s univerzálním posláním křesťanství váhá, má-li se uzavřít v hranicích určité civilizace. Bezpochyby bude hlavní spojnicí římské kultury se středověkou západní Evropou. Bezpochyby zdědí po Římu a jeho historických počátcích sklon uzavírat se do sebe. Ale tváří v tvář tomuto uzavřenému náboženství pozná západoevropský středověk také náboženství otevřené a dialog těchto dvou tváří křesťanství bude tomu přechodnému věku vládnout.

Uzavřené hospodářství, nebo otevřené hospodářství, zemědělská společnost, nebo městská společnost, jediná pevnost, nebo rozličné stavby, na vyřešení těchto alternativ bude středověká západní Evropa potřebovat deset století.

Můžeme-li v krizi římského světa ve 3. století odhalit počátek rozvratu, z něhož se zrodí středověká západní Evropa, jsme oprávněni považovat vpády barbarů v 5. století za událost, která přeměny urychluje, dodává jim katastrofický ráz a hluboce mění jejich podobu.

Germánské vpády v 5. století nejsou pro římský svět novinkou. Nemusíme se vracet ke Kimbrům a Teutonům, které na počátku druhého století před Kristem porazil Marius, ale je třeba si připomenout, že od dob vlády Marca Aurelia

(161–180) na římskou říši bez ustání doléhá germánská hrozba. Barbarské vpády jsou jedním z podstatných prvků krize 3. století. Galští i ilyrští císaři z konce 3. století nebezpečí na čas odvrátili. Avšak – abychom se omezili na západní část říše – velký nájezd Alamanů, Franků a jiných germánských kmenů, které roku 276 zpusťší Galii, Hispánii, severní Itálii, předjímá velký nápor 5. století. Zanechá nezacelené rány – zpusťšený venkov, zničená města –, urychluje hospodářský vývoj – úpadek zemědělství, ústup měst –, způsobuje úbytek počtu obyvatelstva a sociální přeměny: venkovský lid musí přijmout čím dál tíživější ochranu velkých vlastníků půdy, kteří se také stávají vůdci ozbrojených tlup, postavení kolona se blíží postavení otroka. A bída venkovského lidu občas přerůstá v selská povstání: afričtí agonistické (*circumcelliones*), galští a hispánští bagaudi, jejichž vzpoury se chronicky opakují ve 4. a 5. století.

Rovněž na Východě se objevují barbari, kteří zamíří na Západ a sehrají tam velice důležitou úlohu: Gótové. Roku 269 je v Niši (Naissos) zastaví císař Claudius II., avšak oni obsadí Dákii, a nebylo-li jejich skvělé vítězství nad císařem Gratianem u Hadrianopole 9. srpna roku 378 rozhodující událostí, kterou s hrůzou popsalo tolik „romanofilských“ historiků – „Zde bychom mohli skončit,“ píše Victor Duruy, „neboť z Říma už nic nezbyvá: víra, instituce, kurie, vojenská organizace, umění, literatura, všecko zmizelo“ –, je to nicméně hromová rána ohlašující bouři, která zachvátí západní část římské říše.

O Gótech jsme zpraveni lépe než o většině ostatních nájezdníků z dějepisného díla Iordanova, pravda tendenčního, jelikož on sám je barborského původu, a pozdního, protože píše uprostřed 6. století: ale užívá seriózních psaných i ústních dokladů, zvláště ztracených Cassiodorových *Dějin Gótů*. Historikové a archeologové v hrubých rysech potvrzují, že „Wanderungen“ Gótů směřovaly, jak píše Iordanes, ze Skandinávie k Azovskému moři přes Meklenbursko, Pomořansko a Pripetské bažiny. Kolem roku 230 založili v jižním Rusku stát. „Gótové vyšli se svým králem jménem Berg,“ píše Iordanes, „z ostrova Skanzia (Švédsko), který je jakousi kolébkou, nebo chcete-li, dělohou národů. Poté co postoupili až k sídlům Ulmerugů (východní Pomořansko) a jejich počet vzrostl, rozhodli se za vlády pátého krále po Bergovi..., že vyšlou vpřed vojsko s rodinami Gótů, aby hledali prostornější příbytky a vhodnější území, a tak Gótové dorazili do Skytie. Velice úrodný kraj vojsko lákal; ale poté co jich polovina přešla na druhou stranu, most umožňující přechod přes řeku se zřítíl, takže pak už nebylo možno jít dál ani couvnout zpět, neboť ten kraj je obklopen močály, které ho obkličují jako nějaký vír.“

Na příčinách vpádu nám tolik nezáleží. Vzrůst počtu obyvatelstva, přitažlivost úrodnějších území, jichž se dovolává Iordanes, přišly pravděpodobně ke slovu až po počátečním impulsu, jímž klidně mohla být změna klimatu, ochlazení, které od Sibiře po Skandinávii omezilo rozsah pozemků, na nichž barborské kmeny pěstovaly obilí a chovaly dobytek, a uvedlo je do pohybu, takže jeden tlačil druhého směrem na jih a na západ až k nejzazším výběžkům západní Evropy: do Británie, která se měla stát Anglií, do Galie, která se stane Francií, do Hispánie, jejíž

Zatím císař usídlil v říši nový kmen, Burgundy, nějaký čas usazené v okolí Wormsu, odkud se pokusili vpadnout do Galie, ale utrpěli od Aëtia a jeho hunských žoldněřů krvavou porážku. Epizoda z roku 436, kdy zahynul jejich král Gunthar, bude východiskem eposu o Nibelunzích*. Roku 443 jim Římané umožní obsazení Savojska.

Roku 468 Eurichovi Visigóti začnou znovu obsazovat Hispánii, kterou dobudou za deset let.

Tu se objevuje Chlodovech a Theoderich.

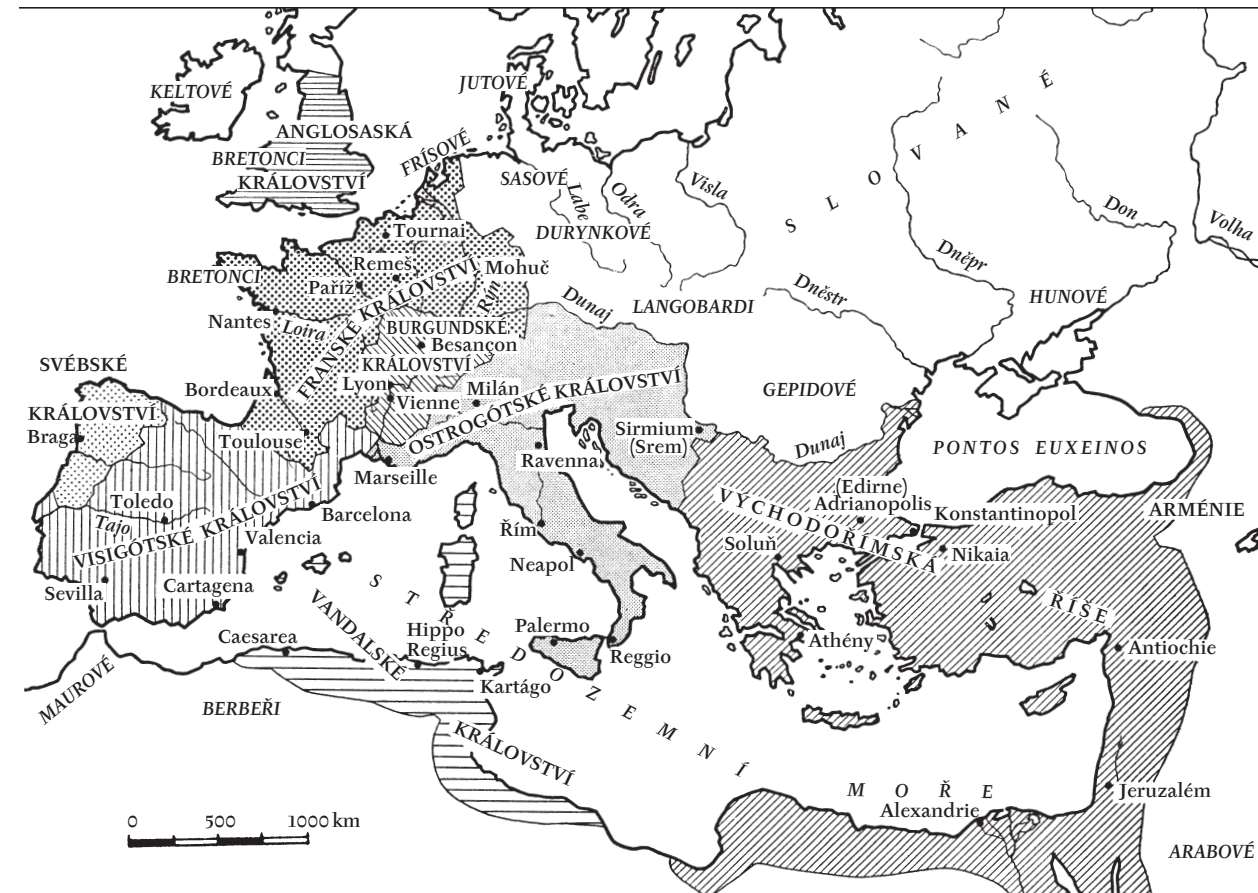
Chlodovech* je náčelník kmene sálských Franků, který v průběhu 5. století pronikl do Belgie, pak do severní Galie. Chlodovech kolem sebe shromáždil většinu frankých kmenů, podrobí si severní Galii tím, že roku 486 zvítězí nad Římanem Syagriem u Soissons, které se stane jeho hlavním městem, odrazí vpád Alamanů v bitvě u Tolbiacu (dnes Zülpich), dobude posléze roku 507 Aquitánii na Visigótech, jejichž král Alarich II. je poražen a zabit u Vouillé. Když Chlodovech roku 511 umírá, Frankové jsou pány Galie s výjimkou Provence.

Na římskou říši se totiž nakonec vrhli Ostrogóti. Pod vedením Theodericha* zaútočí roku 487 na Konstantinopol, jsou odrazeni a obracejí se k Itálii, kterou dobudou roku 493. Theoderich se usadí v Ravenně a vládne tam po třicet let, a jestliže panegyriste příliš nepřehánějí, dá Itálii, které vládne se svými římskými rádci Liberem, Cassiodorem, Symmachem a Boëthiem, prožít nový zlatý věk. Sám žil od osmi do osmnácti let jako rukojmí na konstantinopolském dvoře a je nejúspěšnější, nejvíc okouzující z pořímských barbarů. Obnoví římský mír, *pax romana*, v Itálii a zasáhne až roku 507 proti Chlodovechovi, jemuž znemožní připojit Provence k Aquitánii, odňaté Visigótům. Nedělá si starosti, že by se Frankové dostali ke Středozevnímu moři.

Na počátku 6. století se zdá, že západní Evropa je definitivně rozdělena mezi Anglosasy ve Velké Británii, nadobro odříznuté od kontinentu, Franky, kteří ovládají Galii, Burgundy, uzavřené v Savojsku, Visigóty, kteří jsou pány Hispánie, Vandaly, usazené v Africe, a Ostrogóty, kteří vládou Itálii.

Roku 476 proběhla skoro nepozorovaně drobná událost. Orestes, Říman z Panonie, který byl sekretářem Attilovým, shromáždí po smrti svého pána nevelké zbytky jeho armády, Skiry, Heruly, Turcilingy, Rugie, a dá je do služeb římské říše v Itálii. Když se stane velitelem milice, využije toho k sesazení císaře Julia Nepota a roku 475 dá namísto něho prohlásit císařem jeho mladého syna Romula. Jenže následujícího roku syn jiného Attilova milce Skir Odoaker se v čele jiné skupiny barbarů postaví proti Orestovi, zabije ho, sesadí mladého Romula a odešle insignie západořímského císaře císaři Zenonovi do Konstantinopole. Zdá se, že ta událost současníky příliš nevzrušila. Padesát let nato zapíše hrabě Marcellinus, Ilyr ve službách byzantského císaře, do své kroniky: „Odoaker, král Gótů, získal Řím ... Západořímská říše, které roku 709 od založení Říma začal vládnout Octavius Augustus, první z císařů, skončila císařkem Romulem.“

V 5. století odešly poslední velké osobnosti ve službách západořímské říše: Aëtius, „poslední z Římanů“, zavražděný roku 454; Syagrius, vydaný Visigóty

Mapa 2. BARBARSKÁ KRÁLOVSTVÍ V 6. STOLETÍ

Rýsuje se západní Evropa. Ale Suebové (Suevové), Vandalové a Burgundi nebudou mít dlouhého trvání. Frankové se rozštěpí. Za Visigóty a Ostrogóty je ve skutečnosti Španělsko a Itálie.

Chlodovechovi, který jej dá roku 486 stít; barbaři Stilicho, patricius a vandalský poručník císaře Honoria, popravený na rozkaz svého svěřence roku 408, Sueb Ricimer, též ozdobený titulem patricius, pán západořímské říše až do své smrti roku 472, posléze Odoaker, vlákný do pasti Theoderichem a usmrčený vlastní rukou Ostrogótovou roku 493.

Až do té doby se politika východořímských císařů snažila zabránit nejhoršímu: nedovolit barbarům, aby dobyli Konstantinopol, tím, že císařové velice drazé platili jejich ústup, odvraceli je k západní části říše, spokojovali se nejasným poddanstvím barbarských králů, které štědře zahrnovali patricijskými nebo konzulskými tituly, pokoušeli se zahnat nájezdníky od Středozevního moře. *Mare nostrum* není jen středem římského světa, zůstává hlavní tepnou jeho obchodu a zásobování. Zákon vyhlášený roku 419 v Konstantinopoli trestal smrtí každého,

kdo by barbary učil „námořním věcem“. Theoderich, jak jsme viděli, převezme sám tuto tradici a zabrání Chlodovechovi zmocnit se Provence a získat přístup k Středozezemnímu moři. Avšak Vandalové zmařili tyto záměry tím, že postavili loďstvo, které jim umožnilo dobýt Afriky a vyplenit roku 455 Řím.

Byzantská politika se mění s nastoupením Justiniána roku 527, rok po Theoderichově smrti v Ravenně. Imperiální politika přestává být pasivní a přechází do ofenzívy. Justinián chce znovu dobýt ne-li celou západní část římské říše, tedy aspoň podstatnou část její středozezemské oblasti. Zdá se, že se mu to podaří. Byzantští generálové likvidují vandalské království v Africe (533–534), obtížněji už gótské panství v Itálii v letech 535–555 a roku 554 odnímají Baeticu španělským Visigótům. Efemérní úspěchy, oslabující trochu Byzanc proti nebezpečí z Východu, vyčerpávají více Západ, tím spíše, že od roku 543 se k hrůzám války a hladu přidává černý mor. Největší část Itálie, s výjimkou exarchátu ravennského, římského a jeho okolí a nejnižnější části poloostrova, je v letech 568 a 572 ztracena, protože musí čelit novým nájezdníkům, Langobardům, tlačným k jihu novým asijským vpádem, vpádem Avarů. Visigóti se na konci 6. století znovu zmocňují Baetiky. Posléze Arabové dobudou počínaje rokem 660 severní Afriku.

Velkou událostí 7. století – i pro západní Evropu – je příchod islámu a arabská conquista. Uvidíme dále, jaký dosah má pro křesťanstvo zformování muslimského světa. Zde si jen všimněme, jaké následky měl islám pro politickou mapu západní Evropy.

Arabská conquista nejprve západní křesťanský svět připraví o Maghreb, potom zachvátí Španělsko, snadno dobyté na Visigótech v letech 711–719 s výjimkou severozápadní části, kde křesťané udrželi nezávislost. Arabové na chvíli ovládli Aquitánii a zejména Provence, dokud je Karel Martel* roku 732 nezastaví u Poitiers a Frankové je nezatlačí na jih od Pyrenejí, za které se Arabové stáhnou po ztrátě Narbonne roku 759.

8. století je vlastně stoletím Franků. Vzestup Franků v západní Evropě probíhá pravidelně od dob Chlodovechových přes některé nezdary, například vůči Theoderichovi. Chlodovech udělal mistrovský tah tím, že se svým lidem nepřijal ariánství jako jiní barbarští králové, nýbrž katolicismus. Může se tak opírat o náboženství a využívat podpory ne-li papežství, tehdy ještě slabého, tedy alespoň mocné katolické hierarchie a neméně mocného mnišstva. Už v 6. století Frankové dobyli v letech 523–534 království Burgundů, roku 536 pak Provence.

Dělení majetku, rivalita mezi Chlodovechovými potomky zdržují rozmach Franků, který se na počátku 8. století zdá ohrožen i úpadkem merovejské dynastie – obraz zahálčivých králů se stal legendou – a franckého duchovenstva. Frankové nejsou tehdy už jediní pravověrní vyznavači západního křesťanství. Visigóti a Langobardi zanechali ariánství a přestoupili ke katolictví; papež Řehoř Veliký (590–604) přistoupil k obrácení Anglosasů na víru a svěřil je mnichu Augustinovi a jeho druhům; první polovina 8. století je svědkem toho, jak katolicismus díky Willibrordovi a Bonifácovi proniká do Fríska a do Germánie.

12. SVĚDEK CHRISTIANIZACE: KÁMEN Z JELLINGU

I když křesťanství způsobilo v zemích, kde bylo zavedeno, rozhodující kulturní změny, pronikalo často pozvolna, koexistujíc s pohanskými tradicemi. Tento kámen o třech stěnách představuje na jedné straně legendární obludu zápasící s hadem, na druhé má nápis runovým písmem, sdělující, že „Harald, král Dánů, postavil tento kámen na paměť svého otce Gorma a své matky Tyry“. Na třetí stěně, kterou vidíme na obrázku, bylo po vzoru pohanských model vytesáno nejstarší známé zpodobení Krista v Dánsku (konec 10. století). (Jelling, Dánsko, severní Jutsko)